

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

№57
(19247)

2019 чылдың
май 28
вторник

Хүннүң үнери — 03:58
Ажары — 20:56
Хүн дурту — 16:58

Садар өртээ хостуг 12+

Сайзыралдың оруу-биле

ТЫВАНЫҢ ЭКОНОМИКТИГ ХӨГЖҮЛДЕЗИН ДҮРГЕДЕДИР ДЭЭШ

Бо чылдың март 27-де Москва-Россияның Чазаның Даргазы А. Медведевтин удуртулгазы-биле Тываның социал-экономиктиг хөгжүлгө тураскааткан хурал болуп эрттин билер силер. Аңаа хүлээп алган итпирлерни күүседир-биле, Тыва республиканың амгы экономиктиг өлүгү социал байдалын шинчилеп, ренип көргөш, аңгы-аңгы адырлар, таныышкыннар аайы-биле дарый чорудар хемчеглерни, кылыр ажил-чылдар — Россия Федерациязының экономиктиг хөгжүлдө сайыды Максим Шешкинге баштапкан бөлүк (80 киж) Москва хоорайдан Тывага чедип кээп, чылдың 18-20 хүннеринде дүн-хүн үнүп, дыка күженишкынниг ажил-чыл, чоруткан.

Оларның ажылынга РФ-тин Президентинин Сибири федералдыг округта бүрүн эргелиг төлээзи С.И.Меняйло база кээп киришкен.

Москвадан келген удуртукчуларның аразынга М.С. Орешкинниң 3 оралакчызы, РФ-тин Экономиктиг хөгжүлдө яамызының 8 департаментинин удуртукчулары, оларның оралакчылары, килдистер начальниктери (14 киж), Россияның көдээ ажил-агый сайыдының бирги оралакчызы Джамбулат Хатуов, энергетика сайыдының оралакчызы Юрий Маневич, үлөтпүр болгаш сандыг сайыдының оралакчызы Алексей Беспрозванных, иштиги херектер сайыдының оралакчызы Виталий Шулика, тудуг болгаш чуртталга-коммунал ажил-агый сайыдының оралакчызы Никита Сташин, күш-ажыл болгаш

социал камгалал сайыдының оралакчызы Всеволод Вуколов, кадык камгалалының сайыдының оралакчызы Олег Салагай, ук яамыларның департаментинин удуртукчулары, культура, чырыдышкын, спорт, транспорт, харылзаа болгаш массалыг коммуникация, саң-хөө яамыларының удуртукчу ажилдакчылары, аңгы-аңгы акционерлиг ниитилелдериниң, фондуларның, федерация чергелиг агентилелдериниң, албан черлериниң, биче болгаш ортумах бизнести хөгжүдериңиң «МСП корпорация» акционерлиг ниитилелдин (чингине директору Александр Браверман) база өске-даа организацияларның ажилдакчылары, Россияның Эртемир академиязының эртемирденнери база бар.

(Уланчызы 3-кү арында) ➔

Хүннүң медээлери

БАШ УДУР БАДЫЛААШКЫН

Май 26-да Тывага баш удур Чаңгыс аай бадылаашкын хүнүндө кежээкиниң 18 шапка чедир соңгукчуларның 17,3 хуузу азы 33431 киж бадылаашкынга киришкен. «Чаңгыс демниг Россия» партиязының Тывага девискээр салбырының Секретары ТР-ниң Дээди Хуралының Даргазы Каң-оол Даваа, баш удур Чаңгыс аай бадылаашкын эки байдалга эрткен деп үнелээн.

САЙГАРЛЫКЧЫЛАРНЫ ДЕТКИР

Ону 2007 чылдан тура май 26-да Россияның сайгарлыкчыларының профессионал байырлалы кылдыр демделеп эгелээн. 2018 чылдың май 10-га чедир статистика көргүзүглерин езугаар ниитизи-биле Россияда 3 253 592 сайгарлыкчы бүрүткеттинген. Тывага бо хүнде хууда сайгарлыкчылар-биле кады барык 20 муң киж биче болгаш ортумах сайгарлыкчы чорукта хаара туттунган, оларның иштинден чингине бүрүткеткен сайгарлыкчылар — 7267. Тываның чурттакчыларының санын дүүштүр алырга, сайгарлыкчылар саны эвээш болуп турар. Ынчангаш сайгарлыкчы чорукту дарый хөгжүдери-биле оларны деткип, санын көвүдөдир сорулга салдыган.

«ШЫНГА» ХӨЙ ЧЫЛ РЕДАКТОРЛААН

Тываның хоочун солуну «Шынга» бо хүннерге чедир 20 чогадыкчы ажилдакчы кол редактор болуп ажилдаан. 21 дугаары бо хүннерде ажилдап турар редактор. Оларның аразындан эң-не хөй чыл — 18 чыл (1971-1989 чч) үзүктел чок кол редакторлап ажилдаан Валерий Севилбаевич Шаравии чораан болза, май 29-та 90 харлаар турган.

СҮТТЕ КАШ ХУУ ҮС БАРЫЛ?

Ийи-Тал суурда аграр угланышкынның школа-интернат 2017 чылда ажиттынган. Бо хүнде ында 186 өөреникчи даңзыда кирген. Оларның дөртөн ийизи интернатта чурттап турар. «Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг» губернатор төлөвилелиниң киржикчилериниң 13 кожуундан келген ажи-төлү. Бо хүннерде Тываның көдээ ажил-агый техникумунун сургуулдары өөреникчилерге сүт холумактыг коктейлди канчаар белеткээри, сүттүн үзүнүн хуузу канчаар илередири, чечектерни шын олуртуру дээш өске-даа солун темаларга мастер-класстарны эрттирген.

ПРЕЗИДЕНТИНИҢ СПОРТЧУ ОЮННАРЫ

Май 28-те «Совет Тываның 5 чылы» стадионга өөреникчилер аразынга чылдың эртер «Президентиниң спортчу оюннары» деп маргылдааларның III чадазы эгелээш, май 31-де доостур. I-ги чадазы апрель 20-ге чедир школа чергелиг, II-ги чадазы май 10-га чедир кожуун чергелиг эрткен. III-кү чадазынга тиилекчи болган команда сентябрь айда «Орлёнок» лагеринге болур Бүгү-россия чергелиг оюннарда киржир.

«ШЫН» — ТӨӨГҮЛҮТ СОЛУН

«Шын» солунунун 2019 чылдың чагыдылгазы Тываның бүгү почта салбырларында бо хүннерде чоруп турар. Ынчангаш «Шын» үезинде чагыдып алырынче республиканың ырак-чоок булуңнарында чурттап турар хүндүлүг чонувусту, бирикчилеривисти, номчукчуларывысты кыйгырдывыс!

Эргим эш-өөр! Ынак солунуңарны бажыңдан-даа үнмейн, чагыдып алыр чаа арга база тыттып келген. Чүс-чүс километр ыракта чурттап турар чоок кижилеринерге, эштеринерге белек кылдыр, podpiska.pochta.ru сайтыны таварыштыр солунну чагыдып берип болур силер.

	ИНДЕКСТЕР	1 айда	3 айда	6 айда
Хууда чагыдыкчылар	П6855	167,39	502,17	1004,34
Бүдүрүлгөлөр болгаш организациялар	П6860	175,44	526,32	1052,64
Редакциядан чагыдарга	—	96	288	576

Солун дамчыштыр чарлалдар, байыр чедиришкыннерин төлевирлиг кылып болур.
Электроннуг почта: reklamashyn@mail.ru. Тел. 8-923-552-20-70.

Солунну чийк өртөккө чагыдып алыр арганы эрттирбе! Чагыдылгаже далаш!

Чазак Даргазы социал четкилерде

СӨӨЛГҮ КОҢГА — УЛУГ АМЫДЫРАЛЧЕ БАШТАЙГЫ КОҢГА

«Сөөлгү коңгалар» диңмипер эрткен. Республиканың бүгү школа доозукчуларынга хамаарыштыр Тываның Чазак Баштыңы социал четкиде мынчаар бижээн:

«Интернетте социал четкилерде салган «Сөөлгү коңгалар» фото-чуруктарындан уругларның чуртталгазында бир чаданы эрткенин түңнел турарын көрүп олурдум. Сөөлгү коңга дээрге өөредилге ооңбиле доозулган дээни эвес-ле болгай. Уругларның хөй кезин дээди өөредилге черлеринге

өөредилгезин уламчылаарлар. Бисти шуптувусту чуртталга өөредип турар болгай, өйлеп-өйлеп аңаа демдекти азы үнелелди база бере бээр. Ынчанга чакгыс мону тодаргай чугаалап болур: сөөлгү коңга дээрге баш бурунгаар билдинмес кичээлдерлиг улуг амыдыралче баштайгы коңга болуп турар.

Эргим уруглар, шак-ла ынчан силерниң шынчы чорууңар, кижизииңер, дидим болгаш тура-сорукуңар шылгаттыңар. Чүткүңер-ле!»

АМ-ДАА БУРУНГААР, ДЕНБЕРЕЛ!!!

Май 26-да НТВ телеканалда «Ты супер!» деп дамчыдылганы бүгү Тыва улуг сонургал-биле көргөн дизе, хөөредиг болбас. Чаңгыс чер-чурттуувус. Денберел Ооржактың ында киржилге дээш кижиги бүрүзү сагыш аарып турган болбайн аан. Боду ышкаш, амыдыралдың кадыг-бергезин көрүп четтигилкен оолдар-уруглар аразынга эрткен «Ты супер!» конкурстун ТИИЛЕК-ЧИЗИ кылдыр үнүп келгенинге чүгле бистиң тыва чонувус эвес, өске-даа, хөй кижиги өөрүшкүзүн илередип, байыр чедирип турарын социал четкилерден көрүп болур.

Черле ынчаш, НТВ каналда эртип турар «Ты супер!» социал телевилелдин эрткиричкелеринин мурнунда салган сорулгазы, кылып турар ажылы мактанчыг. Чүге дээрге салым-чолга ындыг-ла эки өйелетпээн-даа бол, боттарының тура-соруу, таланты-биле бергелерни ажып эртип чоруур оолдар-уругларны шак мынчаар деткип турарын магадавас аргажок: түңнел чадаже кирген 12 киржикчиге шуптузунга квартира садып бээрин меценат Михаил Гуцериов аазаан, чамдыктары күзүн өөредилге черинче шылгалда чокка өөренир аргалыг апарган, өскелери шилип алган хоорайларынче гастрольдаар эргени алган. А Денберел элээдилер аразында эртип турар «Новая волна» деп мөөрейге чалалгандан аңгыда, бичи улустун «ЕВРОВИДЕНИЕ-2019» деп делегей чергелиг конкурска РОССИЯНЫ ТӨЛЭЭЛЕП КИРЖИР ЭРГЕНИ ЧААЛАП АЛГАН.

Май 27-де Тываның Чазак-га болган Аппарат хуралына сайгарып чугаалашкан чугула айтырылгар аразына Шолбан Кара-оол Тываның адын чайыналчак чедишкени-биле алдаржиткан бичи ыраажыны база утпаан. Денберел Ооржакты

чугаалап тура, ону деткээн, салым-чаянныг уруглар-биле үрөтүнелдиг ажылдап турар хөйге билдингир Борис Салчактың студиязынга дарый дуза кадарын Тываның культура сайыды Алдар Дамдынга дааскан.

Өскүс-чаңгыс салым-чаянныг уругларның (Ай-кыс Кыргыс, Денберел Ооржак) янзы-бүрү төлөвилелдерге киржилге чайынналчак чедишкенин биле болуп турары мактанчыг дээрзин, Шолбан Кара-оол демдеглээш, ындыг улусту деткири Тыва Чазактың хүлээлгези дээрзин сайыттарга айыткан. Кызыл-Мажалыктан салым-чаянныг бичи ыраажының чедишкенинге Тываның Чазак Баштыңы Шолбан Кара-оол өөрүп, социал четкилерде байыр чедирген.

«Бүдүн Тыва өөрүп тур! Мен бодум база сеткилимниң ханызындан дыка өөрүп тур мен. Бистиң бичи огулус Денберел бо удаада төрзүн республиказын база катап кончук төлөтпий-биле бараалгатты! Ол Россияның аңгы-аңгы булуңнарындан чыгып келген, белең эвес салым-чолдуг-даа болза, онзагай салым-чаянныг оолдар-уругларны деткээн «Ты супер!» деп эң-не чаагай сеткил сиңген төлөвилелге бирги черни элээди! Тулган-дыр, хуулгаазын деп санап турган чүүлдерниң херек кырында амыдыралда боттанып турары! Эр хөй, Денберел!»

"ЧУРАГАЙЛЫГ" СУЛА ШИМЧЭЭШКИ

Чурагайлыг телевидение дамчыдылгаларынче шилчип эгелээнинге тураскааткан «чурагайлыг сула шимчээшкн» бүгү Россия чергелиг акцияга Тыва Республика база катчып, солун хемчегни эрттирген. Кызылда культураның болгаш дыштанылганың парыгынга болган хемчегге Россияның теледамчыдылгалар болгаш харылзаа төвүнүң ажылдакчылары болгаш спортчулар — уран гимнастиканың, хо-лушак хевириниң дайынчы мергежилдериниң, дзюдо хүрештин база ЦСКА-ның Тывада салбырының төлээлери база журналистер идепкейлиг киришкен.

Эртенгениң 9 шакта парктын төвүнге ниитизи-биле 100 ажыг кижиги чыгып келген. Сула шимчээшкннер эгелээр мурнуу чарында дүрүм чок азы хо-лушак хевирлиг спорт ММА-га Россияның спорт мастери, Сибириниң чемпиону Аржаан Кыргыс бодунуң күш-дамыр белеткелиниң мурнунда кылып чоруур сула шимчээшкннери, ол ышкаш зарядканың кандыг-даа кижиниң организминге эрге-жок чугула ажыктыг талазының дугайында кыска тайылбырны кылган.

Дараазында Тыва Республиканың уран гимнастика федерациязының президентизи, кол тренери Алена Удот хөгжүм, аялга үделгези-биле сула шимчээшкннерни көргүзүп, чыгып келген спортчуларга база журналистерге кылдырган. Хүн

бүрүдө күш-дамыр талазы-биле белеткелди шыырак болгаш ээлгир сула шимчээшкннерни эки кылып билер спортчулардан «Шын», «Тываның аныяктары», «Сылдысчыгаш» солуннарның, «Башкы» журналының база «Тыва-24» телеканалдың корреспондентилери чыда калбаан. Эртенги сула шимчээшкннер кижиниң эт-ханы болгаш шыңганнарының ээлгир болурунче база шыңганнарны быжыглаарынче угланган ийи кезектен тургустунган.

Ооң соонда хемчегниң киржикчилери шупту «Азия төвү» тураскаалдың чанынче маңажып чорупканнар. Аңаа баргаш, 20 чурагайлыг телеканалдарның аттарын бижээн логотиптерни агаарга киискидер хемчег-биле акция уламчылаан. Оон аңгыда

чурагайлыг телевидение гады берген назылыг чурчоннуң приставкаларын оларга арга-сүмени бер залажып турар (волонтеры аныяктар ботта кылып чоруткан ажылының ында илеткээн.

Июнь 3-те аналог телевидение чыдылгандан чурагайлыг шынарлыг теледамчыды шилчир талазы-биле чынган хемчегге чедир чүгү неделя арткан. Бир эвес, аналог хевирге теледамчылар көрүп турар улус ба за, дүрген чурагайлыг теле-ниеже шилчип, хемчеглер чоруптас болза, озалдай магатчок

Мерген ОН
Виталий ШАЙФУЛИН
тырттырган чурук

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ
ТӨЛӨВИЛЕДЕР ОФИЗИ

"ИНЕК — ЧЕМГЕРИКЧИ МАЛЫМ" ТӨЛӨВИЛЕЛ

ХҮННҮҢ САН-ЧУРАГАЙЫ

869 өг-бүлө 1738 баш
бода малды алган

1738 баш

берген

2291 баш

апарган

869 өг-бүлө 53,2 сая
рубльди камнап алган

ТЫВАНЫҢ ЭКОНОМИКТИГ ХӨГЖҮЛДЕЗИН ДҮРГЕДЕДИР ДЭЭШ

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

Массалыг информация чеп-териниң төлээлери — ТАСС, интерфакс РИА-Новости аген-телдерден, Россия-24 теле-каналдан 7 кижиге келген.

Баштайгы хүннерде Тываның
ту-биче бүдүрүлгелери, фер-
мерлери, хууда сайгарлыкчы-
лары канчаар ажылдап тура-
ны тус черниң удуртукчулары
осколадан келген даргаларга
тузуп, бүдүрүлгелерниң бу-
туугаар хөгжүүрүнге кандыг
аргелер шалтыктап турарын
ылбырлааннар.

Тывага кээп ажилдаан мос-
чыларның ниити санын-даа,
арысалгалыг деңгелин-даа
көр болза, республиканың
жүлдезинге хамаарышкан
тула шинчилелдер, ажилдар
алдын-даа деп болур. Аңаа
стың даргаларывыстың —
аның Баштыңы Ш.В. Кара-
лдуң, оң оралакчыларының,
айыттарның, еске-даа ажил-
чыларның уйгу-дыш чок
ылдап тургаш, киирген үлүү
ка үлүг болган.

Шалыпкын кылып чорут-
а жылдарның баштайғы
күзүглерин Чазакбажыңының,
Әди Хуралдың, «Азимут»

аалчылар бажынының, Тыва
Үндезин култура төвүнүн ху-
ралдаар залдарына аңгы-аңгы
секцияларга угланышыкынар
аайы-биле май 20-де түннел чу-
гаалашкан, «Экономика», «Биче
болгаш ортумак деңнелдиг
сайгарлыкчы чорукту сайзы-
радыры. Көдээ ажил-агый
кооперациязын хөгжүдери»,
«Тыва Республиканың бюдже-
ди», «Дээди деңнелдиг эрге-
дужаал ээлээн кижилерниң
ажылының түннелдиг үнелеп
көргениниң көргүзүглери»,
«Чурттакчы чоннуң амыды-
ралының деңнели» (яды-
түреңги чоруктуң тургузуг-бай-
далы, күш-ажыл рыногунуң
болгаш чоннуң орулгалыының
байдалы), «Амыдыраарынга
таарымчалыг азы таарымча
чак чүүлдер (өг-бүле, хоорайда
чар чүүлдерин шынары, ки-
бар чүүлдерин шынары, жи-
жилерге чедингири, долгандыр
хүрээлелдин шынары), «Со-
циал адыр» (чоннуң чайгаар
өзүлдези, кижилерниң үр чурт-
таары, эртем-билииниң деңнели)
деп темаларга эрттирген хурал-
дарга дыңнадыг-илеткелдерни
Чазак Даргазының оралакчы-
лары, сайыттар кылырга, феде-
ралдыг органның төлээлери
немелде дыңнадыгларны кы-

лып, боттарының саналдарын, сүмелерін чыылганнарға берип турганнар.

«Тыва Республиканың көдээ ажил-агыйын шалыпкын хөгжүдери», «Республикага көдээ ажил-агый кооперациясын сайзырадыры» деп темаларга эрттирген хуралга Россияның көдээ ажил-агый сайыдының бирги оралакчызы Джумбулат Хатуов, «МСП корпорация» деп акционерлиг ниитилелдин чингине директору Александр Браверман, РФ-тиң Экономика-тиг хөгжүлдө яамызының Инвестиция болгаш сайгарлыкчы арганы сайзырадырының департаментизинин директору Милена Арсланова, «МСП корпорацияның» көдээ ажил-агый кооперациясын хөгжүдеринин Дирекциясының удуруткузунуң оралакчызы Татьяна Лазутина, Тываның экономика сайыды Елена Каратаева болгаш өскелер-даа киржип, дыңнадыгларны кылып, хуралга киришкен сайгарлыкчыларның айтырыгларынга харыылап, оларның чедишкенин ажилдаарынга ажыктыг сүмелерни бергенер.

Тываның көдээ ажыл агыйы-

ның көргүзүглеринин база бу
рунгаар хөгжүлдеге доктарлыг
шаптараазыннарның дугайында
кыска илеткелди сайыттың ора
лакчызы Айдын Дун кылган.

Секцияның ажылын ТР-нің
Чазааның Даргазының ора-
лакчысы В.И.Ендан башкарып
эрттирген.

Хүннүң ийгиг чартында Чазак бажыңының хуралдаар улуг залыңа Федералдыг төптөн келген удуртукчуларның бистиң даргаларывыс-биле демнежи кылган бүгү ажалдарын түңнөп, саадал чокка кылыр ажалдарны келир чылдан эгелзээш, оон соңгаар-даа үедө боттандылар сорулгаларны, төлөвилелдерни удуртукчулар чугаалашкан. Аңаа Россия Федерациязының Президентизиниң Сибирь федералдыг округта бүрүн эгелиг төлээзи Сергей Меняйло, Россияның экономиктиг хөгжүлдө сайыды Максим Орешкин, Тыва Республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оол олар киржип, аңаа бедик деңнелге чугаалашкан темаларга хамаарыштыр боттарының бодалдарын дыңнадып, саналдарын бергеннер. Тыва Республика Россияның сайзыраңгай төлөвисээрлеринден ыракта, ха-

иыы чыдар болганындан чоннун аргыжылгазы, чүк сөөртүлгези берге болуп, ындыг байдал республиканың бурунгаар хөгжүл-дезинге шаптыктыын барымдаа-лааш, демир-орук болгаш аэро-порт тудугларын дүргедедири, ону чурттар аразында ужул турар самолеттарны хүлээ алыр эргелиг болдуары, Тыва биле Моол күрүне аразында Хандагайты-Боршоо деп эртти-рилге чериниң эргезин хөй угла-ныышкынныг кылдыр көдүрери, Моолдун барыын аймактарын таварты эртер чер оруун Кы-датка чедир тудары, ооң-биле чергелештир Саян-Шушенск ГЭС-тен электри энергиязын база ол угже чорудары, Кызылга электри энергиязының күчү-күжүн улгаттары, чылыдылга төвүн чаартыры дээн ышкаш дыка хөй хемчээлдиг акшалан-дырышкын, инвестициялар херек төлевилелдерни мурнады сайгарып чугаалашкан. Ооң-биле чергелештир Тываның бүгү-ле социал-экономиктиг хөгжүлдезинге, амыдыралдың адыр бүрүзүнге -өөредилге, эр-тем-билигге, кадык камгалалын-га, чоннун социал камгалалынга, культурага, спортка, бүдүрүлгеге (колдуунда көдээ ажил-агыйны, тудугну сайзырадырынга), биче болгаш ортумак хемчээлдиг сай-гарлыкчы чорукту хөгжүдеринге дээш оон-даа өске айтырылгарга хамаарышкан төлевилелдерни херек кырында боттандыраары-а акшаландырышкын дет-кимчезин көргүзерин федерал-дыг яамыларның төлээлери аазаан. Чогуур сан-чугаайлар-биле бадыткап кылган белең төлевилелдер биске дарый херек деп олар катап-катап чугаалап турганнар. Ынчангаш Тываның Чазаның, сайыттарының кылыр ажилдары ам-даа дыка хөй.

Бедик деңнелге эрткен ол хуралга чугааны кожуунан даргалары, тус черниң база федералдыг органнарның удуртукчулары, ажилдакчылары, депутаттар теледамчыдылга дузазы-биле кичэзэнгейлиг дыңнап, моон соңгаар кылыр ажалдарны, бот-тандыра сорулгаларны билип, бижип демдегеп алганнар.

Хенче-Кара МОНГУШ.
Авторнуң тырттырган
чүрүктары.

Май 25-те Арат шөлүнгө
вет Эвилелиниң Маады-
генерал-полковник Алек-
Семенович Бурдейныйга
раскааткан «Шериг рал-
2019» оюннарының доо-
таны-биле тергииннерни
ннап мактаан.

Тыва Республиканың Чазак
тыңының оралакчызы Аяс
аан-оол: «А.С. Бурдейныйга
аскааткан шериг аида»

аразынға ралли оюннарының
киржиқчилерін база катап хулэ-
ри биске улуг чоргаарал бол-
ган. Оюннар чай чок, шыңгы,
дүшкүрлүг-даа болган болза,
Тываның төөгүлүг черлерин,
хүндүлээчел чонун, агаар-бой-
дузун, езу-чаңчылдарының он-
загайын эскерген боор силер. Бо
хүн «Шериг ралли» оюннарының
түннелдерин үндүрүп, дайынчы

2002-жылдагы өндүрүшүнүн көрсаткүчү ча-

ТЕРГИИННЕР ШЫЛГАРААН

раш оюннар үзінде бадыйтаан төлөптүгүлөргү алаар үө келген. Ралли оюннарының тиелекчилеринге чоннар аразынга болур маргыл-дааларга чедиишкн-нерни күдөөм. Төрсөн черинге ам-даа төлөптүгү бараалгаарын, аас-кежикти, чедиишкннерни шериг дайынчыларга күзөп, оюннарның эрттирикчилеринге четтиргеним илереттим» – деп чугаалады.

Дараазында РФ-тиң Камгалал яамызының кол куяктанк эргелелинің начальниги генерал-майор Сергей Владимирович Бирик сөс алган: «Бо хун Тыва черде ийи дугаар болуп турар Бүгү-армейжи оюннарның доозулганының байырлыг хемчеглери болуп турар. «Шериг ралли-2019» оюннарынга эрес-дидими-биле дайынчы мергежилинин тергининери дээрзин экипажтар база ка-

тап бадыткадылар. Моон-даа
соңгаар бодунга бүзүрелди, че-
ддишкіннерни күзедим”.

Бүгү-армейжи "Шериг ралли-2019" оюннарынга дайынчы арга-дуржулгазын билдилии-биле көргүскен тергиин төлөптиглерни адап, шаңналдарны тывыскан: дугуйлары 4x4 формулалыг автомобильдеринге "Хууда чарышка" 1-ги черни Мурнуу шериг округундан чолаачы, улуг прапорщик А.В. Зелепукин, штурман, улуг сержант Р.А. Аксеновтуң экипажи; дугуйлары 6x6 формулалыг автомобильге "Хууда чарышка" тергииннер Төл шериг округундан чолаачы, сержант А.О. Агбаан, штурман, сержант К.К. Намчыл-оол; дугуйлары 4x4 формулалыг автомобильге «Сүрүүшкүннүг чарышка» тилекчилер Төл шериг округундан чолаачы, улуг сержант Ю.А. Николаев, штурман, сержант И.А.

Мысын, дугуйлары 6х6 формула-
лыг автомобильге "Сүрүүшкүнүг
чарышка" шылгарааннар Төл ше-
риг округундан чолаачы, сержант
Ф.Т. Миндияхметов, штурман,
сержант Н.А. Ощепков; "Тигр"
тускай автомашинага «Кара
адарынга» Барыын шериг округу-
ндан чолаачы, ефрейтор М.В.
Сорокин, штурман, биче сержант
Е.Е. Никулин; Бөлүктөр аразынга
чарышка Соңгу флоттуң коман-
дазы тергийннерниң тергийннери
болганнар.

Тывада эртип турар Бүгү-армейжи «Шериг ралли-2019» оюннарының шаңнал-макталдыг түңнел кезээ байырлыг концер-биле доозулган. Август айда чоннар аразынга оюннарга 8 аңгы чурттан командалар кээп киржир.

Аржана ЧАМЗЫРЫН.
Ада ТЮЛЮШТУҢ
тырттырган чуруу.

Кызылдың аэропорту. Дүүн. Бөгүн

ТЫВАГА КҮШТҮГ ЧАЛГЫН ХЕРЕК

Кызылдың аэропорту Тываның чалгыны деп чугаалап болур. Чурттуң хоорайлары-биле болгаш республика иштинге агаар харылзаазын амгы үеде бо аэропорттан боттандырып турар.

Алгыг-делгем Россияның девискээринге болгаш даштыкы чурттар-биле агаар харылзаазын улам калбартыр дизе, техниканың сайзыраңгай дериг-херексели-биле дериттинген аэропорт Тывага херек. Ынчангаш республиканың удуртулгазы Кызылдың аэропорту чаартырыныч улуг кичээнгеини доктаамал салып келген. Хамыктың мурнунда, Тыва Республиканың «Аэропорт Кызыл» күрүнениң

ылаңгыя туризми республикага сайзырадыры берге» — деп, Тываның Баштыңы чугаалаан.

Шударга ажилдың түңнелинде Кызылдың аэропортуң ук программаже кириген. Ол программа ёзугаар аэропорттуң чаартылга ажилдарына федералдыг болгаш тус чер бюджеттеринден, инвесторларның акша-хөреңгизинден 2,3 миллиард рубль чарыгдаар деп санал үндүргөн.

Кызылдың аэропортуңа «Боинг-737», и «Аэробус-132», «ИЛ-76ТД» дээш өске-даа хевирниң улуг самолёттары хонуп, оон ужуп үнүп болур, бо аэропортту дамчыштыр чүгле Россияның иштинге эвес, а

аэропортуң чаартылгазының 99 хуузу амгы үеде боттанган деп санал турар.

Улуг хемчээлди болгаш нарын ажилдарны кылып чорударына кезээде тас-кылаң чүве

Россия Федерациязының экономиктиг хөгжүлдө сайыды Максим Орешкин баштаан делегация бистиң республикага кээп чорааш, Кызылдың аэропортуң чаартылга ажилдарының байдалын база барып көргөн. Транспорт, эң ылаңгыя агаар транспортунуң айтырылганын талазы-биле кээп чораан специалистерниң болгаш удуртукчуларның талазындан аэропортта чаартылга ажилдарына хамаарыштыр чидиг айтырылгар чок болган.

Россияның Президентизиниң Сибирь федералдыг округта бүрүн эргелиг төлээзи Сергей Меняйло: «Амгы үең улуг самолёттары хонуп болур кылдыр аэропортту чаартканы Россияның девискээрлери болгаш даштыкы чурттар-биле агаар харылзаазын алгыдар органы Тывага бээр. Кызылдың аэропорту чурттар аразының агаар порту кылырынга дузалажыр ужурлуг бис» — деп чугаалааны бо ажилга биске улуг

Кызылдың аэропортуң чаартылгазы.

унитарлыг бүдүрүлгезин федералдыг өңчүе шилчидери кончук чугула турган. Ынчанмас болза, аэропорттуң чаартылгазын республика боду чорудары барык болдунмас ажил-херек. Шолбан Кара-оолдун бодунуң болгаш өске-даа удуртукчуларның төлөргө-чагырга органнарына чедип тургаш, кылган ажилының түңнелинде ынчан РФ-тиң Чазаның Даргазы турган Владимир Путин 2012 чылдың март 6-да «Аэропорт Кызыл» бүдүрүлгени федералдыг өңчүе шилчидер, ону Росавиацияга дамчыдып бээриниң дугайында айтышкынга адын салган. Оон-на Тывага кончук чугула улуг ажил эгелзэн.

«Россияның транспорт системаның 2010-2020 чылдарда хөгжүлдө» деп тускай сорулгалыг программаже Кызылдың аэропортуң чаартылгазын кириер дээш, Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол болгаш ТР-ниң Чазак күрүнениң төп органнарына улуг ажилды улаштыр кылып чоруткан. Чижээлээрге, 2015 чылдың февраль айда Шолбан Кара-оол Тускай тудугнуң федералдыг агентствозунуң директору Александр Волосов-биле ужурашкыш, аэропорттуң самолёттар хонар болгаш ужуп үнер дилиндзэн чаартырының төлөвилелиниң дугайында чугаалашкан.

Тывага кончук чугула бо айтырыгны шиитпирлээринге дуза дугайында дилегни Россияның Президентизи Владимир Путинге болгаш РФ-тиң Чазанга Шолбан Кара-оол кирип турган. 2015 чылдың август 17-де Күрүнө чөвүлелиниң хуралына: «1970 чылдардан бээр септеттинмиз аэропортту чаартпас болза, эң

даштыкы чурттар-биле агаар аргыштырылганын боттандыра кылдыр чаартылганы чорударын республиканың удуртулгазы чедип алган.

Кызылдың аэропортуң чаартыр ажилдары «Сибмост» акционерлиг ниитилел күрүнө керээзи ёзугаар 2016 чылдың апрель айда чорудуп эгелзэн. Бо компания Россияның 12 регионунда ажилдап, улуг көвүрүглерни, тоннелдерни, автомобиль оруктарын, демироуктарны, аэропорттарны болгаш нарын дериг-херекселди тудугларны тудуп турар. Кызылдың аэропортуң самолёттар хонар болгаш ужуп үнер дилиндзэн, самолёттарның техниктиг хыналдазын чорудар туруштары, пассажирлер перронун чаартып кылган, аэропорттуң электри, харылзаа болгаш чырык дериг-херекселин бүрүнү-биле солаан. Кызылдың

турбас дижир болгай. Кызылдың аэропортуң чаартылгазының III-кү чадазында четпестерни Экологтук, технологтук болгаш атомнук хайгааралдың федералдыг албанының Енисей эргелели илереткен деп медээлер май айның сөөлүг хүнеринде массалыг информация чепсектеринге көстүп келген. Олар колдуунда кылып чоруткан ажилдарны бадыткаар документилер-биле харылзаалыг болган. Херек кырында кылып чоруткан ажилдарның чамдызының хемчээлин, шынарын бадыткаар документилерни шуптузун четчелээр талазы-биле ажилды «Сибмост» акционерлиг ниитилелдиң аэропортта ажилдап турар организациязы чорудуп турар деп медээлер база бар. Саазын ажилдары артканы-биле аэропорттуң чаартылгазы 99 хууга боттанган деп санал турар.

деткимче болган.

Чурттар аразында эрттирилге пунктузун «Кызыл» аэропортка ажайдар талазы-биле төлөвилелди боттандыраарын узатпас дээш, чогуур айтышкыннары РФ-тиң Транспорт яамызына бээр саналды Чазак Даргазы Анатолий Медведевке кириер деп, Россияның Чазаның делегациязын баштап чораан Максим Орешкин Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдөзүнүн талазы-биле Кызылга эрткен хуралга чугаалаан.

Россияның эрге-чагыргазының бедик деңнелинге шиитпирлер хүлээп алырына санал-оналы улуг салдарлыг даргаларның деткимчези Кызылдың аэропорту чурттар аразына агаар порту болу бээринге бүзүрелди республикага берип турар.

Шаңгыр-оол МОҢГУШ.

НАЦИОНА
ТӨЛЕВИЛЕЛ
БОТТАНДЫ
РЫЛGAZY

Эрткен хүннерде гей кооперациязы бэкспорт", "Күш-ажы бүдүрүкчүлү болгаш че хаара тударын дет "Биче болгаш ортума гарлыкчы чорукту деп үш национал төлө күүселдезиниң айтырыг сайгарган хуралга Тыва Баштыңы Шолбан Кара-оол киришкеш келген.

Ук хурал Новокузнецк райда, Россияның Чазак Даргазының бирги орчызы, саң-хөө сайыды Силуановтуң удуртулгазы эрткен. Аңаа экспорт, ажил олуттарның бедик бүдүрү база биче бизнести хөг национал төлөвилелдер гаалашкан.

Сибирьниң Кааилы эрлиниң медээзи-биле ал Тывада экспорт 2013 ч 200 муң доллар турганы 586 катап өзүп, 2018 чылда сая доллар четкен. Аңаа нып алгаш, амгы үең ка терминалын тудуп, кызыга ажайдары чугула деп, Шолбан Кара-оол санал турар.

«Оларны кылыптар бо Тывага экспорт агымы калтап улгады бээринге бүзү мен. Республикада 20 муң хөй кижиге, оларның чартык бүдүрүлгө адырына ажил регионда ортума шалыңдан акша-шалыңны ап эгелээр. чыл бурунгаар ол элзэн эв турду. Эки бурунгаарла кыны быжыглап алыры-ле, бедик бүдүрүлгелиг ажил олуттарны деткээр тус федералдыг программалар бистиң бүдүрүлгелерин кириерин чедип алыр. О кылырда, шилилгениң негезин өскерттир херек. Чогу саналдарны белеткеп алдык. РФ-тиң Чазаның Даргазы Д.А. Медведевтиң республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдө планының талазы-биле сайгарылгалыг аңаа хуралында Тываның кириге төлөвилелдерин деткир үен ажайлап, Антон Германович бодум чедирер мен» — деп, Шолбан Кара-оол тайылбырлаан.

Тываның Баштыңындан аңаа РФ-тиң Президентизиниң Сибирь федералдыг округта бүрүн эргелиг төлээзи Сергей Меняйло, Кемерово, Новосибирск, Томск областтарын, Алтай крайның, Хакасияның баштыңнары, Экономиктиг хөгжүлдө, Улетпур болгаш саяды яамыларының төлээлери, МСП, РЭЦ, ФЦК корпорациялар, СФО-нуң сайгарлыкчылары хуралга киришкен. Ужуражылга үезинде МСП бизнес-навигаторнуң сервистерин, ол ышкыш биче болгаш ортума сайгарлыкчы чоруктуң инвестиция төлөвилелдерин таныштыраары РФ-тиң Саң-хөө яамызының парлалга албаны дыңнаткан.

ТР-ниң Чазаның парлалга албаны.

Төөгүлүг болуушкун

ҮНЕҢ УЛУГ, ТЫВА МУЗЕЙ!

Тываның Чазаның Даргазының оралакчызы А. Дамба-Хуурак байыр чедирип турар

Байырлыг хемчегге Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун өмүнээзинден Чазак Даргазының оралакчызы Анатолий Дамба-Хуурак байырны чедирген. «Бо хүнде тургустунганындан бээр тозан чыл оюн демдегеп турар музей тыва чоннуң муң-муң чылдар иштинде чурттап чораан байдалы өскерлип турар үеде тургустунган. Тываның бир дугаар албан черлеринин бирээзи. Оон тургузукчузу Владимир Ермолаевтиң эгелеп кааны ажылы чүс-чүс чылдарны ам-даа чурттап эртер. Бо хүнде музейде ажылдап чоруур аныяк-өскен чаа-чаа чүүлдерни кирип, моон мурнунда ажылдап чораан өгбелеринин эгелээш-кинерин кадагалап уламчылаар дээрзинге бүзүрел улуг. Бо төөгү шыгжамырының тыва ниитилелге ужу-дузасы үнелеп четпес улуг, ол бичилеринин-даа, улугларның-даа чүрөктеринде, медресинде сонургалды, чоргааралды оттуруп чоруур. Музейниң коллективинге чаа-чаа чедишкinnerни күзедим, чечектел-ле, тыва национал музей!» — деп байыр чедириш-кининде бижиттинген.

Хөй чылдарда үре-түнелдиг ажылы дээш, чер-чурт шинчилел килдизинин эртем ажылдакчызы Валерия Донгакка, фонд килдизинин бири категориязының кадагалакчызы Чинчи Өргежикке Анатолий Дамба-Хуурак хүндүлел бижиктерни тывыскан. Республиканың культуразына болгаш уран чүүлүгке кириген ачы-хавыязы дээш Тыва Национал музейинин чер-чурт шинчилели болгаш туризм килдизинин эргелекчизи, биология эртемнеринин кандидады Лаида Монгушка «Тываның культуразының алдарлыг ажылдакчызы» деп атты база тывыскан.

Музей шугумунда Лаида Кара-ооловна үжен чыл ажылдап чоруур. Ол биолог эртемниг болгаш, Тываның бойдус камгалалының айтырыгларын бүгү назынында өөренип, сайгарып, шийтирилээринге үлүг-хуузу кирип чоруур. Кайгамчыктыг бойдустун арыг-чаражын кадагалаар оон үзел-бодалдары чүгле музейге ажылдаанындан боттанып чоруур деп, ол демдегледди. «Бир талазындан ажылдаан чылдарым билдиртпейн эрте берди, өске талазы-биле — чаа-ла угап билип, быжып келгеним бе деп-даа бодап олур мен» — деп, Лаида Кара-ооловна чугаалады. «Бистиң бойдус килдизивис бо хүнде, чер-чурт шинчилели болгаш

туризм килдизи деп эде адаттынган. Чурттап олурар чараш оранывыстың бойдузун кадагалаар талазы-биле айтырыгны дорт шийтирлеп шыдаас-даа болзувусса, аныяк-өскенге, чонувуска делгелгелер болгаш чечен чогаалды ажыглап тургаш, оон чаражын, каазын хүлээп ал, үнелеп, магадап чоруур кылдыр кижизидер дээш, кызып чоруур бис. Суур бүрүзү төөгүлүг, ону кылып чораан кижилерлиг. Ол бүгүнү сактып чоруур, чоннуң эки кылган үлө-херзэн катаптап чоруур болза эки деп бодап чоруур бис. Ынчангаш кыдынгга төөгүзү чок суму черле артпас ужурул деп бодады, музейниң салбырларының көвүдөп турарына даянып, тускай төлөвилелдерни боттандыраар деп турар бис» — деп, эртемден бодалы-биле үлөшти. Бо чылдың чаа чүүлдеринде, килдистин туризмни сайзырадыр талазы-биле күженишкinnerниң бирээзи — маршруттуг экскурсиялар. Чижээ, Хоочуннар эвилелиниң кежигүннерин, билдиги катчыларны чыып алгаш, чайын честек-кат быжып турда, Таңды кожунче күзелдиглерни чыып, каш хонук ишти каттап чоруурун килдиз планнап турар. Чүгле катчыып алыр эвес, а черт-чурттуң төөгүзүн, тоолчургу чугааларны, аас чогаал талазы-биле тывыш-

иг-изиг маргыштыг-даа чугаалар турган. Чижээ, музейниң ажылдакчыларының төөгү материалдарындан тыпканы-биле, амгы үеде моол дижиривис «боодаг» деп эъттен кылган чемни 18-19 векте тыва аңчылар тарбаган, элик-хүлбүс ээдин аңның кежинге бооп, хүлге былгап чип турганы билдинген.

«Тывага тускай археология музейин ажыдып болур хире хөй төөгү байлаа республикада бар» — деп, байырлыг хемчегниң аалчызы, Россияның эртем академиязының материалдыг культура төөгүзүнүн

Тываның культуразының алдарлыг ажылдакчызы Лаида Монгуш.

институдунун археологу Тимур Садыков демдегледди. Бо хүнде ол Бии-Хем кожунда Аржаан сумузуңуң чанында Туннуг деп базырыкты шинчилээр экспедиция ажылын эгелей берген. Садыков 2011 чылдан тура чүгле Тываның девискээринде археологтуг казыышкinner-биле ажылдап, чурттап чоруур. «Өске черлерге сонургалым шала сулараан, Тыва — Россияның эң байлак булуңу, ынчангаш сес чыл ажыг тыва археология бердинген ажылдап чоруур мен. Бо чылдың сезону июньда ажыттынар, Орус географтыг

Баасанжав Ганцэцэг бодунун өмүнээзинден болгаш Убсу-Нур аймактан театр болгаш музей төлээлеринин мурнундан байыр чедирген. Ол Моолдун эртемнер академиязының төөгү болгаш археология институтунун директору дээрги Чулуун-биле кады Моолдун Президентизинин даалгазы эзугаар «Алдын сылдыс» күрүне орденин Каадыроол Бичелдейге тывыскан.

Чүс бежен муң рубль үнелиг сертификатты болгаш тускай үн күшелдирикчизи дериг-херекселди Тываның Культура яамызының мурнундан сайыттын оралакчызы Виктор Чигжит музейге белек кылдыр сөңнээн. Ак сеткилдиг ажылы дээш яамының хүндүлел бижиктерин музейниң делгелге килдизинин ажылдакчызы Буян Ламажай болгаш таңныыл Владимир Оюн алганнар. Тываның Дээди Хуралының мурнундан депутат Виктор Глухов байыр чедирип, «Музей херзэн кызымаккай сайзырадып чорууру дээш» деп шаңналды культура болгаш уран чүүл килдизинин эртем ажылдакчызы Долаана Бүрбүжекке, төөгү килдизинин эртем ажылдакчызы Мая Дырыт-оолга болгаш археология килдизинин эргелекчизи Чечен Монгушка хүндүлел бижиктерни тывыскан. Байыр чедиришкinnerинге Тываның профэвилелдер федерациязының даргазы Галина Сюрюн база каттыжып, музейниң ажылдакчылары Аян Чошакка, Надежда Ламажайга, Елена Булугунга, Лариса Хаваага шаңналдарны тыпсып, музейге ап чоруп болур үн күштелдирикчизи дериг-херекселди микрофону-биле сөңнээн.

Төөгү болгаш эртинге шыгжамыры болур үнелиг өргэниң 90 чыл оюнга республиканың билдингир уран чүүл бөлүктери болгаш артистери аян туткан. Тываның Чазаның Тимур Дулуш аттыг үрер хөгжүм оркестри,

Тываның Национал музейинин (ажылдакчылары ыдыкырыны күүседип турары,

тарны моон билип ал болур. Оон аңгыда «чиңгине үлегерлиг тыва стол» деп гастротуризм талазы-биле Тывада чоруп турар ажылга киржилгезин Лаида Монгуш база сонуургатты. Бо хүнде аңгы-аңгы яамыларның төлээлери-биле кады ажылдажылганың түңнелинде 50 аңгы тыва чемнеринин чизези, кылыр технологиязы тургустунган. «Моол чем. бе. азы тывалар кылып чип чораан бе?» деп из-

ниитилел-биле ажылды чорудар бис. Чеден чылдардан бээр билдингир базырыктын тускай паспортун 2017 чылда алган бис. Бо чыл чаа ажыдышкinner-биле байып, музейниң археология фондузу немежир дээрзинге идегеп, ажылдап кириптер бис», — деп, эртемден чугаалады.

Байырлыг чыышка кожа күрүне Моолдан база аалчылар кээп киришкен. Моолдун Тывада элчин черинин төлээзи

«Саяннар» ыры болгаш танцысам ансамблиниң фольклор бөлүү «Кыңгыргай», ансамбльдин самчылары, «Кант» ансамбли, Тываның улустун артизи Олег Сарыглар, республиканың алдарлыг артизи Эльвира Доулак, театрының аныяк артизи Уран-оол Стал-оол олар концертти чонга бараалгатканнар.

Виктория АЙМАА.
Тываның Национал музейинин чуруктары.

Президентиниң Кызыл хоорайда кадет училищезинде

ӨӨРЕДИЛГЕ РОТАЗЫНЫҢ БАШТАЙГЫ ДООЗУКЧУЛАРЫ

Бо чылын Президентиниң Кызыл хоорайда кадет училищезин баштайгы 41 кижизиттирикчи доозар. Оларның 34-ү тыва, 5-и орус, 2-и хакас омактыг оолдар. Кадеттерниң чедишкиннерин, ЧКШ (ЕГЭ) белеткелдин, дээди өөредилге черлеринче шилилгезиниң дугайында кадет училищениң Ажаалда-тежээлде чөвүлелиниң удуртукчузу, Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун башкарылгасы-биле ээлчеглиг хуралга сайгарып чугаалашкан.

Бирги өөредилге ротазының доозукчу кадеттериниң одуруунда республиканың аңгы-аңгы кожууннарындан, Кызыл, Петропавловск-Камчатск, Хакасия болгаш Кемероводан оолдар өөренип турар. Оларның 15-и өскүс, ада-иезиниң хайгааралы чок арткан болгаш долу эвес өг-бүлелерден оолдар болган. Өөредилге чылы дооступ турда, бир вице-старшина, ийи улуг

вице-сержант, сес вице-сержант, үш биче вице-сержант, он алды улуг кадет деп шериг эргелерни кижизиттирикчилер алган.

Шолбан Кара-оол уругларга өөренип турар училищезиниң тургустунганының, Ажаалда-тежээлде чөвүлелиниң ажылының болгаш чугула сорулгаларының кол кичээнгеин кайнаар угландыраарын тодарадып таныштырган: "Кол-ла чүүл — харысалга. Чөвүлелдин кижигүннериниң аразында Өөредилге, Иштики херектер, Онза байдалдар яамыларының төлээлери кирип турар. Ынчангаш чөвүлел Азия төвүнде Россияның кыдыг-кызыгаарында регионунда тургустунган училищениң амыдыралына бүгү талаалыг киржилгелиг болуру күзөнчиг. РФ-тиң Камгалал яамызының республикада амгы үениң училищези россияжи улуг хемчээлдиг болгаш күчүлүг өөредилге чери болур. Бис чүгле чуртувус улуг Россияның эвес, а өскөн-төрзөн

черивис Тываның патриоттары болур ужурулгус. Бо өөредилге чылында бирги кадеттер доозуп үнүп турар. Олар — училищениң башкылар коллективиниң эки ажылының түңнели.

Эң кол сорулга — училищеже өөренип кирип турар уруглар эки шынарлыг өөредилгени чедип алыры. Олар училищени чедишкинниг доозуп алгаш, боттары улаштыр өөренип оруун шилип алыр. Доозукчулар силерге чоргаарланыр-дыр бис. Силерниң өөредилгеге чедишкиннериңерден училищениң езу-чаңчылдары болгаш төөгүзү хевирлеттинер. Бирги доостуруп үндүргөн өөредилге ротазы спортка хандыкшылдыг, бедик культурулуг, эртем-билигиги, интернационалчы оолдар болган. Бо дээрке кандыг-даа алдар-макталдан артык төлөптиг чедишкин-дир. Мен силерниң чыл санында өзүп, өөредилгеге чаа билиг мергежилдерни чедип ап чоруурунаны көрүп, хайгаарап келдим. Бо бүгү башкылар коллективиниң ада сагыш-сеткилин угландырып, педагогика ажылын билдилгиг удуртканының түңнели. Дээди өөредилгени чедип алгаш, төрзөн чурттунарже эглип кээринерни күзээр-дир мен".

Президентиниң Кызыл хоорайда кадет училищезиниң начальниги Уран-кыс Мижит-Доржу доозукчулар бичии эштеринге эки үлөгер-чижээни көргүзүп турарын онзап демдеглээн. Олар регионалдыг, бүгү-армейжи олимпиадаларның тиилекчилери болгаш шаңналдыг черлериниң эдилекчилери. Ооң иштинде кыдат дылга база улуг чедишкиннерлиг уруглар бар.

Мында кадеттерниң уран талантынын бүгү талаалыг сайзырадып турар. Ооң ачызында олар мульти, медиателевизилерде, чурулга, бал танчызы болгаш ыры мөөрей-

лериниң доктаамал тиилекчилери болу берген. Доозукчуларның аразындан бир кадет кызыл медаль, үш кижиги эки өөредилгези дээш тускай мактал хевирниң аттестаттарын алырынче кордап турар. Доозукчулар шериг инженерлери, эмчилер, башкылар дээш оон-даа өске мергежилдерни шилип алган.

"Хүндүлүг Шолбан Валерьевич! Ажаал-тежээлде чөвүлелиниң кижигүннери! Бистиң мурнувуста салдыг сорулгаларның шыңгызын билип тур бис. ЧКШ белеткелди күштелдирип, РФ-тиң Камгалал болгаш өске-даа дээди өөредилге черлеринче чедишкинниг дужаап кирип алырын аазап тур бис" — деп, 12 дугаар взводтуң бирги ротазының командириниң орапакчызы улуг

вице-сержант Кежик Су бүзүредип, шериг кижиниң берген.

Тываның Чазааның Да шериг дипломун холга кадет кижиги "шериг болгамааты" деп хары угда ийгежилдерни чедип алып дээш бүгү күжүн салып тур чугаалаан.

Президентиниң Кызыл райда кадет училищези 2014 да баштайгы кадеттерге эажыткан. Амгы үеде ында оолдар, уруглар өөренип Россия Федерациязының галал яамызының шугумоолдар биле уруглар өөренирар чаңгыс өөредилге чери

Шончалай ХОВА

Ада ТЮЛЮШ

тырттырган чурукт

Доозукчуга сүме

ШЫЛГАЛДАДАН КОРТПА!

айтырыгны салыр ужурулгус сен (парлапга чазы, чедир парлаттынмаан үжүктөр дээн ышкаш).

Бүрүткээр хуудусту долдурган соонда, шылгалдадан аңгыда, долгандыр өске чүүлдерни уттуптар ужурулгус сен. Чүгле онаалганың сөзүглелин болгаш шылгалданың доктааткан шагын бодаар сен.

Кортпа! Сээң харыларыңның шынары кызыгаарлыг үеге чагыртпас ужурулгус. Айтырыгың харызын бижиир мурнунда айтырыгны ийи катап номчааш, шын билип алганыңга, сенден чүнү херегил дээрзинге бүзүрээр ужурулгус сен.

Баштай беленинден эгелеп ал! Үр боданыр айтырылгарга доктаавайн, бүзүрелдиг билир айтырылгарга харылап эгеле. Ынчан оожурган, бажың чийк болгаш тода апарып, ажылчын байдалче шилчи бээр сен. Нервилиг байдалдан үнүп, барла күжүң берге айтырылгарже угландырывыт.

Берге болгаш билдинмес айтырылгарны эрттириптер кылдыр өөренип ал. Сактып ал, сээң харылап шыдаптар айтырылгарың сөзүглелге албан турар. Бергеде-жип турар айтырылгарга хөй үе чарыгдааш, балл чедир албайн барып болур сен.

Онаалганы төнчүзү чедир номчу! Далашкаш, эң белен айтырылгарга безин эвес харылап болур.

Чүгле амгы онаалган дугайында бодан! Кажан онаалганы көрүпкеш, мурнудаазын уттувут. Дүрүм езуга сөзүглелде бердинген онаалгалар аразында кандыг-д харылзаа чок, ынчангаш өс онаалгага ажылгаан аргалар өскезинге шаптык бооп болу. Эрткен онаалганда кылып шыдаваан чүүлүнү уттувут. Чүт чаа онаалга балл немээр арган бээр.

Үеңни шын санап ал! Үеңниң үштүң ийи кезээнде шүтү билдингир онаалгаларны кылыптар кылдыр санап ал. Ынчан бүзүрелдиг харылап онаалгаларыңга хөй балла ажылдап алыр сен. Ынчан баштай харылап шыдаваан берге айтырылгарыңга катап эглип кээп болур сен.

Ажылыңны катап хынаар үеден албан арттырып ал. Оода-ла харыларыңны чүгүртүп көрүвүт, частырылгар туруп болур.

Шүптү онаалганы кылырын кызыт, ынчалза-даа практика кырында ол болдунмайн барып база болур. Ынчалза-даа кылыпкан онаалгаларыңның саныңдан эки демдек үнүп кээп болур. Чедишкинни күзедивис!

Алдыңкы сөзүң белеттээр.

Бо хүннерде школаларда чаңгыс аай күрүне шылгалдалары (ЕГЭ) эгелзэн. Шылгалдалар дужаары ада-иелерге, ылаңгыя доозукчуларга эң-не сүрээденчиг, берге үелер. Даарта шылгалда дужаар деп тургаш чамдык уруглар хондур удувайн баар, ол шын эвес. Психологтарның сүмелеп турары-биле алырга, белеткенирин шуут соксадыр болза эки: башты дыштандырып, агаарлап алгаш, удуп чыдып алыр. Уйгузун хандыр удааш, шылгалдага озалдавайн чедэ бээри чугула, 30 минута бурунгаар болза харын эки. Ап алыр чугула чүүлдер: эрттирилге (пропуск), паспорт, ручкалар.

Шылгалда хөй шак иштинде болур болганда, кандыг хеп кедип алырын боданып алыр, олурар өрзөл сериин, чок болза изиг-даа болур чадавас.

Кижиниң шылгалда мурнунда бичии сүрээдеп, девидзери чөп, ол харын-даа кижиниң сула салдынмайн, күжүн мөөңнээринге дузалыг, ындыг-даа болза эмин эрттир угаан ышкынгыже мөгүдээр болза багай, кижиниң кичээнгеилиг болурунга шаптык болур.

Ону болдурбазы-биле, шылгалда каяа, каш шакта болурун, чүнү ап алгаш келирин, шылгалданың эртер чуруму дээш өске-даа чүүлдерни эрте ээре билип алыр болза эки.

Эмин эрттир мөгүдээшкиден нүп алыр деп бодаар болза, ийи

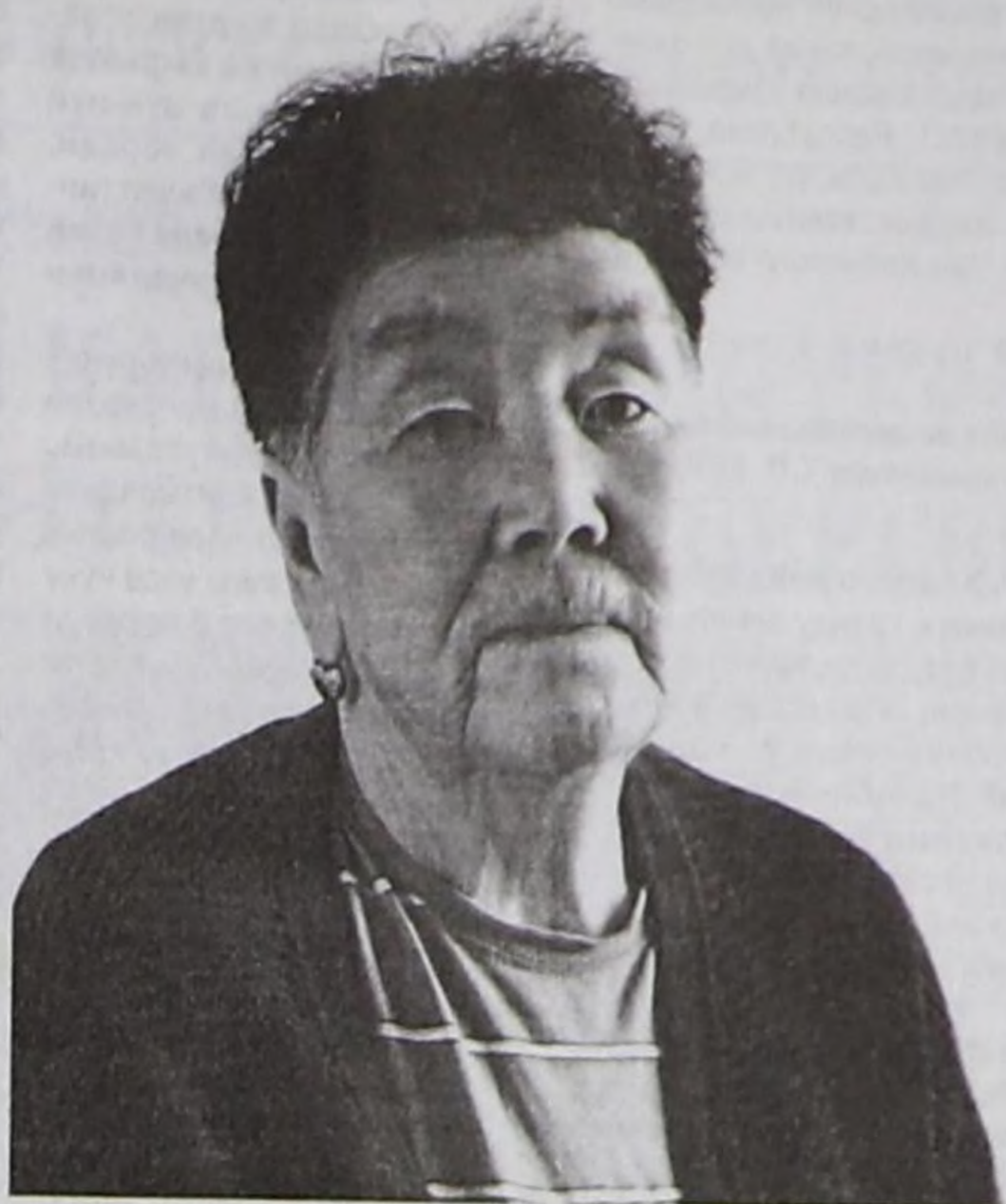
арганы ажыглаарын психологтар сүмелеп турар. 1) визуализация (болур дээн чүвени болу берген кылдыр көөрү) — экзаменни дужаап алган кылдыр бодапкаш, ону канчаар дужаап турганын каракка көстүп турар кылдыр: кандыг айтырылгарга, канчаар харылап турарын, сүрээдевейн кончуг эки кылдыр харылаан кылдыр бодаптар. 2) Коргуп, мөгүдээзин харындаа күштелдирип, 5-15 минута иштинде бодун хайгаарап, чүнү бодап канчап турарын саазыңга бижээш, ора тырткаш октаптар — ол бергедээшкин эрте бээр.

Ам шылгалданы чедимчелиг дужаап алырыңга сүмелер: **Кичээнгеилиг бол!** Шылгалда бертинде хуудусту (бланк) канчаар долдурарын, кандыг үжүктөр-биле бижиирин дээш өске-даа дүрүмнерни сеңээ тайылбырлап бээр. Ону кайы хире кичээнгеилиг сактып алганыңдан, сээң шын харыларың оон хамааржыр.

Шылгалданың чурумун шын сагы! ЕГЭ-ниң организакчызыңга айтырыг салыксазыңга, олудундан алгырбайн, холуң көдүр. Онаалгада айтырыгың утказын эвес, бүрүткээр хуудусту канчаар долдурарын азы кандыг-бир билдинмейн барган

"Күш-ажылчы кижиниң чылы-2019"

СААДАК САЛЧАК: «Ном кажан-даа читпес»

луп дужаап кирип алдым.

Институтка чоннар найыралының клувунче үргүлчү баар турган мен. Ооң удуртукчузу Юлия Николаевна Сидорова турган. Янзы-бүрү онза хемчеглерже ол үргүлчү билеттерни биске тып бээр киж. Ооң ачызында мен Чингиз Айтматов, Расул Гамзатов, Константин Ваншенкин, Лев Ошанин дээш оон-даа өске билдингир чогаалчылар-биле таныжып алыр аас-кежиктиг болган мен. Айтматов, Гамзатовтуң адын салган холунуң үжүүн чоокка чедир хумагалап чораан мен, оларны бистиң Национал музейивиске белекке берген мен.

ХОВУДА ЧАҢГЫС БАЖЫҢ

— Институт дооскан соомда мени А.С. Пушкин аттыг күрүне библиотеказының (амгы үеде А.С. Пушкин аттыг национал библиотека) эртем-методиктиг килдизинге методист кылдыр хүлээп алган. Бир чыл эрткенде, Улуг-Хем кожуунуң төп библиотек системаның директорунга бир чыл ишти ажилдааным соонда, ол-ла кожуунуң культура килдизиниң эргелекчизи кылдыр томуйлаан. Бис эрги Шагаан-Арыгга чурттап турган бис. Ол үеде чаа хоорай туттунуп турган чүве. Куруг хову ортузунга чаңгыс борбак бажың артып калган, ол дээрге бичии уруглар библиотекасы. Амдыгаа чедир ол караамга чуруттунуп артып калган, ону сактып келгенимделе, караам чажы төктүп кээр. Дыка-ла сагыш аарынчыг чурумал чүве! Ол ном саңын чаа Шагаан-Арыг хоорайже көжүргөн.

Ол-ла үеде мен келир үеде чурттаар өөм ээзи-биле душкан бис. Ажылының аайы-биле ону Кызыл хоорайже шилчиткен соонда, мен база найысылалче көжер ужурга таварышкан мен. Үр эвес үе дургузунда А.С. Пушкин аттыг библиотеканың

административтиг ажил-агый килдизиниң эргелекчизи кылдыр ажилдааным соонда, 1987 чылда Тывада республиканың К.И. Чуковский аттыг бичии уруглар библиотеканың директору кылдыр томуйлаан. Ажил-амыдыралымның дараазында 23 чылы «Чуковкага» тураскааттыг.

— Чүге К.И. Чуковский аттыг бичии уруглар ном саңыга ажилдай берген силер?

— Коллектив иштинге ажык бадылаашкын эрттирген соонда, мени шилип алганнар. Ук ажилдың шупту чүүлдеринге өөредип каан дагдыныкчым, ном саңының ооң мурнунда даргазы, Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы Зинаида Федоровна Стрелковскаяга улуу-биле четтиргенимни илередир-дир мен.

21 ЧЫЛ ХӨЛЕЗИГЕ ЧУРТТААН

К.И. Чуковский аттыг ном саңы баштай Кочетов кудумчузунуң 29 дугаар бажыңын хөлезилеп турган. Бис аңаа 4 өрээлчигеши ээлеп турган бис. Бо ном саңы 1970 чылдың август 1-де хоорайның Гайдар аттыг бичии уругларның ном саңының баазынага ажиттыг турган. Мээң ажилдап кээп турар үемде хөлезиге 21 чыл «чурттаан». Ынчан аңаа үш килдис турган: номчукчуларны хүлээп алыр хандырылга, четчелээр болгаш библиография килдистери. Чоорту калбарып, чаа килдистер немежи, номчукчу бичии уругларны назы-хар аайы-биле аңгылап каан.

Бичии уруглар-биле ажилдап тура, киж. бирги ээлчегде баштай оларга ынак болур ужурлуг. Мен бодаарымга, ажылымның чогулмалы бир талада, бичии думаларым-биле кады өскөн болгаш, оларның аажы-чаңын, сонунгалдарын билир болганымдан чаштарның делегейинче

орукту тып, олар-биле канчаар чугаалажырын билир болганымдан деп санаар мен.

— Чээрби чыл удурткан үеңерде ном саңы канчаар өскөрүп келгенил?

— Чаңгыс домак-биле чугаалай, ном саңы бодунуң бажыңын тыпкан. 1993 чылда хөлезилеп турган бажыңывысты хостаар ужурга таварышкан бис. Ону хоорай чагыргазына хүлээдипкен. Шыны-биле чугаалаар болза, баар черивис чок калган. Мен Тываның Президентизи Шериг-оол Дизижиович Ооржак болгаш хоорайның мэриязынче чагаа бижээн мен. Ол айтыргыны бедик деңгелге көдүрүп, 1994 чылда Кочетов кудумчузунуң 34 дугаарлыг бажыңына биске черни берген.

ЭЖЕЛЕТПЕС ДЭЭШ

— Амгы ном саңы канчаар тургустунуп турганыл?

— Мооң мурнунда чуртталга бажыңы турган дээрзин чугаалап каалы, аңаа хөй бичии өрээлдер турган. Бистиң мурнувуста бо бажыңга аңгы-аңгы албан черлери база турган. Чижээ, хоорайның культура салбыры, хоорайның архитектуразы, чонну ажилче хаара тудар килдис аңаа турган. Шупту көжүп чоруптарга, өске албан черлери эжелеп албазын дээш, ном саңына бодум хонуп-даа турдум.

— Ындыг чылдагаан турган бе?

— Ынчанмай канчаар, ол үе дүвүрээзининг турган. Бирле организацияның кижилери келгеш, өрээлдерни эжелеп ап болур турган. Ынчангаш албан-эзу аайы-биле ук оран-саваны библиотеккага дамчыткан деп доктаал үнмээн шаанда, аңаа чурттап турар-дыр деп шиитпирлеп алган мен. Документилерге хамаарышкан айтырыллар шиитпирлеттине берген соонда, септелге ажылын эгелзэн бис.

— Ажыдышкын соонда номчукчуларның саны, номнар үлелгеи база хенертен өзүп көвүдей берген. Ол бүгүнүң кол чылдагааны — ном саңы хоорайның төвүнде, долгандыр школа, уруглар садтары бар, ном саңының иштинге балыктарлыг аквариум турган, ону бичии уруглар сонунургап, магадап көөр турганнар. Оолдар, уруглар дириг балыктарны көөрү-биле кире халчыл кээр турдулар.

СОРОСТУҢ ФОНДУЗУНДАН ДУЗА

Совет үеде эки чыынды номнарны Красноярск, Иркутск, Новосибирск болгаш Москвадан ап турган бис. Дараазында чылда кандыг чаа номнар үнерин каталогтан көрүп алгаш, чагыдып алыр турган бис. Чуртка нарын байдал тургустунуп келген соонда акшаландырышкын соксаан. Ол байдалдан үнеринге Соростуң фондузу (саң-хөөчү, филантроп Джордж Соростуң тургусканы Бүгү-делегейниң ачы-буян организациязы) дузалаан. Эки болгаш аар эвес өртектер номнарны оон ап турган бис.

Чурттакчы чонну база хаара

туткан бис. Амгы үеде бо Арбат шөлүңгө турган кудумчуга улус боттарының номнарын эккел бээр кылдыр акцияны эрттирген бис. Кызылчылар күзелдиги-биле киришкеннер, ылаңгыя бистиң чогаалчыларывыс: Александр Александрович Даржай дыка хөй номнарны эккелген. Хөй эвес үе эрткенде чогаалчы Салим Сазыгович Сюрюн-оолдуң өөнүң иштинден байлак библиотеканы алган бис. Чамдыктарын таарымчалыг өртекке садып ап, чамдыктарын белекке алган бис.

— Удуртуп турган үеңер дургузунда салдыгын соруп-гаңар боттандырып, четтиккен силер бе?

— Чаа тургустунган чаңгыс аай, улуг оран-савага ажилдак-саан мен. Мен кезээде бичии уруглар улуг-делгем ном саңынче кээп турар болган болза, деп күзээр турдум. Амгы шаңгың дериг-херексели-биле хандырылган, мурнады сайзыраан технологияларлыг чаа ном саңына баштайгы номчукчуларны канчаар хүлээп ап турарывысты сагыштаалап бодаар чордум. Ынчалза-даа ол боттанмаан. Ындыг-даа бол чээрби бир чыл дургузунда бажың чок турган Чуковский аттыг ном саңының хуу бажыңы бар апарган дугайында барымдааны кичээнгей чок артырып болбас. Эрги-даа болза, бодунуң хууда оран-савазы.

2003 чылда «Южный» микрорайонунга бичии уругларның библиотеканың салбыры Өг-бүлениң болгаш бичии уругларның номчулга төвү ажиттыганы кончуг өөрүнчүг.

ХЕНЕРТЕН ЭЛЕКТРИ ЧЫРЫЫ ӨЖЕ БЕРЗЕ

— Чүү деп бодаар силер, электроннуг номнарның хөгжүлдеси-биле ном саңы бодунуң номчукчуларын чидирип албас бе?

— Электроннуг эдилекчилер-биле ном улуг чижилгелиг деп болур. Ооң-биле чөп-шээрешпейн барып болбас. Ырадыр-даа көрбес мен, мээң уйнуктарым ном саңынче барык кылаштавайн турар. Хамык медээ, дыңнадыгны Интернет таварыштыр тып алырлар. Ынчалза-даа өндүр чаагай Ном чиде бербес, мен аңаа бүзүрээр мен. Хенертен электри чырыы чок артып кагзывысса, чүнү канчаар бис? Ном чокта, канчап-даа шыдапас бис!

— Саадак Очур-ооловна, ном саңындан чоруур деп канчап шиитпирлеп алган силер?

— 2010 чылда ном саңының 40 чыл юбилейин эрттирген соонда пенсияже үне бердим. Амдыгаа чедир ном саңы, кады ажилдап турган эштерим дүштеримге бо-ла кирип кээр. Черле шыны херек, сакты бээр-дир мен. Шупту коллегаларымга, Бүгү-россияның библиотекалар хүнү-биле сеткилим ханызындан изиг байырың чедирип тур мен!

Анастасия БЫКОВА,
Тыва Республиканың
К.И. Чуковский аттыг
уруглар библиотеканың
парлалга секретары.

Май 27-де Бүгү-россияның библиотекалар хүнүн байырлап эрттирген. Байырлап таварыштыр библиотекачының хоочуну Саадак Очур-ооловна Салчактың 23 чыл дургузунда удуртканын уугларның К.И. Чуковский аттыг ном саңының канчаар тургустунуп келгениниң дугаарында чугаалаштывыс.

— Ажил-ишчи мергежилер канчаар эгелзэнил, Саадак Очур-ооловна?

— Мен Чадаана хоорайның интернадын аажы-төлүнүң шко-интернаттың эргелекчи школа библиотеканынга эл хөй номнарны чыгаш, эргелекчилер аразындан мени иштининиң библиотекка ажил-ишчи кылдыр дагып каан. Мени шилип алганы тывызык, чымы-чолдуң чайгаар болган прези чадавас. 9-ку класска эл амыдыралым номнар-би-быжыг доңнаттыг. Шко-ны хандыкшыл келир үеде мергежилминиң баштайгы мери-чизи болган.

Школаны дооскаш, институтче дужаап кирип шыдавааным, ада-ием бөдүүн хөй ажил-ишчи малчын улус. Мен биле угбамдан аңгыда сес оол мамны база кижизидип тур-нар. Угбам Кызыл хоорайның дагогика институтун доозуп турган, дээди эртем чедип алыр иш ээлчээм келген. Ынчангаш скваның күрүне институтунуң библиотека салбырынче дужаап иштипирлеп алган мен.

АХМАТОВ, ГАМЗАТОВТУҢ ХОЛ ҮЖҮҮ

— 1971 чылда Москваже эжим-биле кады аъттаныпкан бис. Ол дораан чугаалай — дүш-кирип шыдавайн барганым айында ада-иемге чугаалаа-дан эпчоксунган мен. Мени хваже чорудар дээш, саап-ринзэн садыпканнар болгай. Ынчангаш мен оларга дужаап кирип алдым дээш, келир чылга ир экзаменнерге белеткенип ир-биле Москвага артып-ган мен. Эжим-биле чурт-ракшавыс төнүп, амыды-р арга херек апарган. Ажил-ишчининиң берге үелери-тээн. Ырак черден келген-ча улуг хоорайга кирип бижиге чокта ажилга тургустунуп-ры нарын турган. Ынчалза-чоруувус чогуңур болган! Ти Москва чоогунуң 15-ки-ир-орук черинче рельсилер, лалар солуур, септээр кыл-хүлээп алган. Ниитизи-биле-л дыка аар, берге турган,-ын-даа, чайын-даа дашты-гүнзээр. Ынчалдыр ийи чыл-берген. Ол үе дургузунда-м уруг өгленип алгаш, де-Тываже чана берген. Мен-итутче дужаар дээш келген-тай мен, ынчангаш артып-ан мен. Ажылым-биле черге-тир, Москваның Ломоносов-г күрүне университетиниң-нда гуманитарлыг эртемнер-зы-биле белеткел курс-аңга өөренип кирген мен.-лим боттанган! 1973 чылда-кваның күрүнениң культу-институдунуң «Универсал-иотекалар» салбырының-и курузунуң студентизи бо-

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

ИЗВЕЩЕНИЯ

В администрацию муниципального района Чаа-Хольский кожуун Республики Тыва поступило заявление от гр. Российской Федерации **Кенден Шолбана Сааровича** о предоставлении земельного участка в аренду на 49 лет из земель сельскохозяйственного назначения – выращивание зерновых и иных сельскохозяйственных культур, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, местечко Арга-Чарык с общей площадью 1000000 кв. м. с кадастровым №17:14:0501006:117 (Постановление об утверждении схемы расположения земельного участка на кадастровом плане территории от 15.05.2019г. № 246).

Лицам, заинтересованным в предоставлении данного участка, в течение тридцати дней со дня опубликования и размещения необходимо подать письменное заявление, также для ознакомления со схемой расположения земельного участка по адресу: 668221, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Ленина, 8, отдел по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского кожууна, тел. 8 (394) 43-2-12-18.

Дата окончания приема заявлений: 28.06.2019г.

Начальник отдела по земельным и имущественным отношениям **Х.П. КЕНДЕН**.

жения земельного участка на кадастровом плане территории от 27.09.2018г. № 634).

Лицам, заинтересованным в предоставлении данного участка, в течение тридцати дней со дня опубликования и размещения необходимо подать письменное заявление, также для ознакомления со схемой расположения земельного участка по адресу: 668221, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Ленина, 8, отдел по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского кожууна, тел. 8 (394) 43-2-12-18.

Дата окончания приема заявлений: 28.06.2019г.

Начальник отдела по земельным и имущественным отношениям **Х.П. КЕНДЕН**.

Администрация Каа-Хемского района информирует о предоставлении в аренду земельного участка сроком на 5 лет с кадастровым номером 17:04:1402001:168, из земель сельскохозяйственного назначения расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Бояровка местечко «Узун-Сайыр-Аксы», с общей площадью 280247 кв.м, с разрешенным использованием сельскохозяйственное использование.

Заинтересованные в предоставлении земельного участка граждане вправе подать заявление о намерении участвовать в аукционе на право заключения договора аренды в течение 30 календарных дней с даты опубликования настоящего объявления по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Сарыг-Сеп, ул. Енисейская, д. 143 с понедельника по пятницу с 9.00 часов до 13.00 часов администрации Каа-Хемского района.

Главный специалист отдела по управлению имуществом и земельным ресурсам, строительства и контроля **ОЛЕТ А.А.**

Хүндүлүг, номчукчу!

«Шын» солуннун редакциясындан Тыва Республиканың Үндөзүн хоойлузунуң (Конституция Республики Тыва) номун садып ап болур. Өртөз 100 рубль.

Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100 (Парлалга бажыңы), каб. 309а. Тел. 2-18-10.

Бии-Хем кожууннун Суш суурнун адаанда, 6 километр черде, одар-белчирилг хуу чер садып турар. Ниити шөлү 70 гектар, чанында хем, кара-суг бар. Турар чери таарымчалыг. Документилери белен. Тел.8-923-263-9901.

Ажылче чалалга

Республиканың кожууннарында муниципалдыг тургузугларның база Кызыл, Ак-Довурак хоорайларның удуртукчуларының кичээнгейинге: «Шын», «Тувинская правда», «Тываның аныяктары», «Сылдысчыгаш» солуннары тарадыр күзөлдиг кижилерни кады ажилдажылгаже чалап тур бис.

Тыва Республикада күрүнениң автономнуг албан чери «Тывамедиагрупп» - маркетинг, реклама килдизи, харылзажыр телефону: 2-18-10, 8-906-997-80-11.

ТАРАА – СУКСУН ДЭЭ
ДАЗЫЛ – ХӨРЗҮН ДЭЭ

Малдыг кижии каас, тараа-лыг кижии тодуг деп бистиң бурунгу өгбелеривис чиге-ле сөглээн. Олар мерген угаа-дыын чүгле чугаа кырында эвес, а амыдыралга муң-муң чылдарда ажылгап чораан. Оон ыңай үстүнде бижиттинген дөрт сөс амгы үеде безин тыва кижиниң хүн бүрүде амыдыралы болгай.

Чеден бир чылдың нүүрүнде көдээ ажил-агыинга бараан болдум. Бистиң бурунгуларывис мал, чер ажылын сайзырадырда, чүнү ажылгап чораанының дугайында база амгы үеде чүнү кылза чогуур деп, бодумнун арга-сүмемни номчукчуларга, ылаңгыя көдээ ажил-агыи адырында ажилдап чоруур кижилерге дамчыдып көрейин.

Өгбелеривис тускай агроном мергежили чок-даа болза, чер-биле холбашкан бойдустан ала-чайгаар тургустунган чурумун үрөвейин чораан. Амгы үениң эртем-билигилг агрономнары-биле бир демей бүдүн чылдың агаар-бойдузун баш бурунгаар тодарадыптар чораан.

Агаар кажан сооп, чылыырын, кааңнаарын, дээрнүн өң-чүзүнүн, хүннүн, айның байдалдарындан билип алыр чораан. Ынчангаш кандыг черге кызыл-тасты, чиңге-тарааны, суланы тарып олуртурун баш удур тодарадыптар азы дорту-биле чугаалаарга, кара хөрзүннүг, элзизинелчек дээш оон-даа өске хову-шөлдөрдүн байдалын илередип шыдаар турган.

ТАР үезинде мээң кырганаачам тараа тарыыр шөлүңгө келгеш, хөрзүн-биле чугаалажып турар ышкаш сагындырганын дыка эки сактыр мен. «Тараа тарыырынга белен сен бе?» дээш хөрзүннү адыштап алгаш, черге сыыладыр саарып хынаар. Бир эвес хөрзүн аарымаар дүжер болза, өл-шыкка кыстырып болур. А салгын аайы-биле хадыг бээр болза, хөрзүн кургап, суггарып эгелээр үезидир. Ачам оон-даа өске агро-

техниктиг аргаларны бараан. Тараа үрезиниң дөшөлдүг-даа кижии. Сугну базамы-биле бичии те эдээн дамчыштыр оон тараа шөлдөрдүн суггары арганы шуут ажылгавап чүгле оон изи арткан. Кожууннун Торгалыгжы Үзүү суурже чедер ору ол-бо талазында тей белдиринде өгбелери ажылгап чораан суг турган деп херечилер орну арткан. Ам чүнү кан Октаттыг суггарылг мазын септеп, катап ажы чугула. Чамдык кожуу ажылгап турза-даа, ам-дырадыр болза эки. Кожу бүрүзүңгө суггачыларн ап, оларның билиг-мерге бидидер.

Мал ажылын сайзырда, база-ла үстүнде чүү сагып, одарлыг, суглуг, чайгы үеде сериин чайла шилип алыр дээш оон-д чүүлдерни ажылгап чораан. Мында эң-не кол чүүл – даа, шээр-даа малды азда, ук черниң агаар-бойд таарышкан тыва уксаалы дарны өстүрүп чораан ажылынга уксаажыды ажылгаары күзөңгич. Өс саалыг малды шингээди чарыгдал чок чылгы, теве-рын-даа сарлыктың баш көвүдөдири чугула. Бо мага кажан-хораз-даа хере чүгле эки одар негеттинер.

1960 чылдарда Эйлиг-хакас омактыг Петр Сага деп кижии ажилдап турган сарлыктың баш санын 50 дир өстүргөн. Инектен ыдыг чүүлү – сүдү дыка үнү 4-6 хуу чедер бээр. Быззатөрүттүнген дораан тура ха эмип эгелээр. Бо бүгү чүүлд сагыыр болза, мал, чер ажы чүгле бурунгаар сайзыраар.

Тадар-оол **ТАНЗЫН-О**

ТР-ниң алдар ажилдакчы Шагаан-Арыг хоор.

солуннун сайтызы: //shyn.ru

электроннуг почтазы: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Редактор **К.К. Монгуш**.

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Редактор — 2-01-35.
Редакторнун оралакчызы **М.О. Ондар** — 2-17-91.
Реклама, чарлал килдизи (**С.С. Кужугет**) — 2-18-10.
РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:
Ниитилел-политиктиг болгаш социал айтырыглар (редактору **Ш.М. Суван**, корр. **А.Ч. Чамзырын**, корр. **А.А. Ондар**).
Экономика, үлетпүр болгаш көдээ ажил-агыи (редактору **А.Д.Б. Түлүш**, корр. **Ш.Н. Ховалыг**).
Культура, чогаал, медээлер база спорт (редактору **А.Н. Соян**, корр. **В.А. Аймаа**).
Очулга (**А.К. Ооржак**, **Р.Д. Демчик**, **А.А. Лагбы**).
Солун чыскаакчылары **С.Н. Монгуш**, **А.К. Ооржак** — 2-17-94.
Корректорлар **В.О. Куулар**, **Ч.Н. Мачык** — 2-17-94.

Государственное автономное учреждение
Республики Тыва "Издательский дом
"Тывамедиагрупп".

Харылзаа, информация технология-
лары болгаш массалыг коммуникация-
лар адырынга хайгаварал талазы-биле
Федералдыг албанның Тыва Республика
талазы-биле эргелели «Шын» солунну
2012 чылдың декабрь 3-те бүртүккөн.
Херечилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-
00068.

Солунну «Тываполиграф» КХН-ге парлаан.
(Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлаттыг материалдарның авторларының
бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып
болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фактылары
дыңнадыглары дээш авторлар боттары харылзаар.

Чагыдылга индекси: хуу кижилерге — П6855,
организацияларга — П6860
Солун неделяда үш катап үнер.
Хемчээли 3 парлаар ама.
Номерни парлалгаже дужаганы: график эзугаар — 18.00
херек кырында — 19.30. Солун келбейн барганда 2-18-10
телефонне долгаар.

Неделяның тиражы: 11500 экз.
Үндүрүлгениң тиражы: 3750